

МІЖ ІСТОРІЄЮ ТА МІПОМ: паємниці роману Зінаїди Пулуб «Людолови»

Історичний роман належить до тих жанрів, що вже понад двісті років викликають жваве зацікавлення в читача. Якщо до ХІХ століття історична проза була представлена літописами, хроніками, трактатами чи «записками», то епоха романтизму приносить у світову літературу історичний роман, витоки якого зазвичай пов'язують з іменем Вальтера Скотта. Шотландський письменник у своїх творах запропонував органічний синтез факту й вимислу, відтворював історичний колорит епохи, проте без надмірної уваги до деталей, апелював до історичної правди, але при цьому головними героями були вигадані персонажі, з якими пов'язував романну інтригу. Розвиток історичного роману дає змогу простежити розмаїття різновидів цього жанру, зокрема в українській літературі. Крім вальтер-скоттівської моделі, яку відчитуємо в романах Пантелеймона Куліша чи Миколи Гоголя, історична проза демонструє зв'язок із пригодницьким жанром (романи Адріана Кащенка, Андрія Чайковського, Володимира Малика). Інколи митці апелюють до «чужої» історії (наприклад, до античності чи євангельських часів), проектуючи її на «своє» теперішнє й надаючи творам параболічного звучання (твори Наталени Королевої або Леоніда Мосендза). Зрештою, ХХ століття тяжіє до так званої «історії мислячої», до утвердження

---

* Ільницький М. М. Людина в історії (Сучасний український історичний роман). — Київ: Дніпро, 1989. — С. 10.

філософічності як мистецької домінанти (проза Валерія Шевчука, Романа Іванчука, Павла Загребельного, Юрія Мушкетика, Романа Федоріва та інших).

Важливим етапом у розвитку українського історичного роману стали «Людолови» Зінаїди Тулуб — твір, який дослідники називали «першою в українській історичній прозі епопеєю такого ідейно-художнього масштабу і високого методологічного рівня»¹, першим «епічним твором із глибоким і широким реалістичним відображенням минулого», «поворотною віхою в усій українській історично-художній літературі»², але також «романом-розп'яттям» і водночас «творчою, життєвою перемогою» письменниці³.

Ключ до розуміння проблематики «Людоловів», а також історії написання твору і текстологічних змін у романі можна знайти у життєвому шляху Зінаїди Тулуб (1890–1964). На основі вивчення архівних матеріалів письменниці та спогадів «Моє життя» (мемуари Зінаїда Тулуб писала російською) біографи⁴ авторки стверджували, що рід Тулубів походив з Криму (можливо, з турків чи татар, а може, з осілих торговців чи невільників, узятих у полон). Згодом предки переїхали на територію України, були прийняті до Війська Запорозького і навіть отримали землі на Полтавщині. Отож зацікавлення письменниці епохою Козаччини тісно пов'язане з родинною історією.

Зінаїда Тулуб народилася 16 (28) листопада 1890 року в освіченій родині у Києві. Дід, Олександр Данилович Тулуб, був заарештований як причетний до Кирило-Мефодіївського товариства, але через брак доказів уникнув покарання. Дядько, Олександр Олександрович, став автором «Словника псевдонімів українських письменників». Батько, Павло Олександрович, був відомим юристом, але цікавився

---

¹ Дзюба І. Славетна епопея Зінаїди Тулуб // Дзюба І. З криниці літ: у 3 т. — Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — Т. 1. — С. 556.

² Сиротюк М. Зінаїда Тулуб: Літературно-критичний нарис. — Київ: Радянський письменник, 1968. — С. 35–36.

³ Гнатюк М. М. Роман і біографія («Людолови», З. П. Тулуб). — Київ: Наукова думка; Ленвіт, 1994. — С. 76.

⁴ Див.: Сиротюк М. Зінаїда Тулуб: Літературно-критичний нарис. — Київ: Радянський письменник, 1968. — 220 с.

літературою, підтримував зв'язки з мистецьким середовищем і навіть певний час працював журналістом. Мати, напівфранцуженка за походженням, друкувала власні оповідання в періодиці. Отож не дивно, що Зінаїда вже шестилітньою дівчинкою почала читати, зокрема французькою мовою, а згодом виявила значний інтерес до літератури (її лектурою стали твори Віктора Гюго, Альфреда де Мюссе, Чарльза Дікенса, Поля Верлена, Еміля Верхарна, Жоржа Роденбаха, Оскара Вайлда, Габріеля д'Аннунціо та багатьох українських і російських авторів), музики та мистецтва, іноземних мов, психології та філософії.

У ранньому дитинстві Зінаїда Тулуб разом з родиною переїжджає до містечка Брацлав на Поділлі, пізніше — у Таганрог, і лише 1904 року повертається до Києва. Навчається в Київській жіночій гімназії (1904–1909) та на історико-філологічному факультеті Вищих жіночих курсів (закінчила 1913 року), виявляє схильність до науково-дослідницької праці. За дослідження «Погляди М.В. Гоголя на проблеми мистецтва в світлі західноєвропейських та російських філософських теорій першої половини ХІХ століття» здобула науковий ступінь кандидата філологічних наук і залишилася в Київському університеті для підготовки до професури.

Після 1917 року родина Тулубів стикається зі значними труднощами. Важко захворів батько (помер у 1923 році), серйозні проблеми зі здоров'ям з'являються в матері, і Зінаїда змушена покинути науково-педагогічну діяльність, щоб дбати про матеріальне забезпечення родини. Певний час вона навіть працює у сфері шевського ремесла, і ці сторінки біографії пояснюють, звідки в авторки «Людоловів» така обізнаність, щоб детально описати життя шевських цехів на початку ХVІІ століття. Під час Першої світової війни письменниця закінчила курси Червоного Хреста і добровільно працювала в лазареті. У 1919–1921 роках Зінаїда Тулуб керувала лекторською секцією в одній із частин Червоної армії, читала лекції у військових частинах на Київщині й Одещині, а впродовж 1921–1925 років працювала на різних посадах: завідувала літературним відділом Всеукраїнського фотокіноуправління, була інструктором місцевого бюджету Київського губфінвідділу, викладала українську та російську літератури

в індустріальному інституті, виступала з лекціями-бесідами в театрах перед спектаклями. Уже з 1926 року письменниця цілковито присвячує себе літературній діяльності.

Починає писати Зінаїда Тулуб ще в ранньому дитинстві, однак російською мовою. Українську письменниця почала вивчати аж у 1920-х роках і вправно володіла словом аж у 1930-х. Перші її творчі спроби — ліричні та пейзажні мініатюри (після 1917 року переважають мотиви втоми й приреченості, туги за недавнім минулим), а також казки, які друкувалися в журналах і навіть приносили авторці гонорари. Успішним дебютом для Зінаїди Тулуб стала поезія «Песни наяды», опублікована в газеті «Киевские вести» за 1910 рік. У десятих роках ХХ століття письменниця пробує себе в жанрі поеми. Її «Саломея» (1914) та «Пифагорейцы» (1917), а також віршована п'єса «Илья Муромец» (1919–1920) так і не вийшли друком, згодом були втрачені, й лише окремі фрагменти авторка змогла відновити завдяки своїй пам'яті. Факт написання поем дуже важливий, адже він засвідчує, що Зінаїду Тулуб починають цікавити філософські проблеми, біблійні сюжети, діалог зі світовою культурою. Якщо Саломея з однойменної драми Оскара Вайльда наказує стратити Йоканаана (Івана Хрестителя) через те, що той відкинув її кохання, то Зінаїда Тулуб пропонує оригінальну інтерпретацію образу: донька Іродіади за намовою матері вимагає голову пророка, однак згодом переживає докори сумління, прагне зустрічі з Христом, а коли бачить Ісуса розп'ятим, переживає внутрішнє переродження. У поемі «Пифагорейцы» авторка представляє суперечку між учнями Піфагора (елліном, єгиптянином, ассирійцем і персом), кожен з яких пропонував власну версію того, що є найважливішим у філософській системі їхнього учителя (любов, світ, астрономія чи математика), і, зрештою, сам Піфагор відкриває їм учення про світову гармонію.

Уже у двадцятилітньому віці Зінаїда Тулуб розпочинає перекладацьку практику. 1910 року письменниця тлумачить російською мовою першу космогонічну пісню давньоісландського епосу «Старша Едда», і цей переклад отримав досить схвальні відгуки. Згодом, у 1920-х, авторка перекладає російською твори французьких (Рене де Пон-Жест, Дюртен Люк, Жозеф Кессель) та українських авторів,

ЛЮДОЛОВИ

РОМАН

ТІМ І

Королівська грамота

Весна була рання, дружна. Сніг запав, зарябив чорними латками таловин. По низинах і шляхах стояли великі сині калюжі. Вдень відбивалися в них сліпучо-білі хмари, а вночі — променясті зорі і тонкий серп щербатого місяця. Вогкий вітер з'їдав сніги, але на ранок підмерзали шляхи, блискуча вода в коліях бралася блисняковою плівкою, а блакитнувата паморозь вкривала, наче сіллю, горбасту землю.

Дико і дзвінко лунали тоді крики ранньої іриці.

Грузькою глинястою дорогою, обсадженою плакучими берізками, раз у раз тяглися валки — всі на захід, до місяця. А місяць хилився все нижче, золотавився, тьмянішав.

«Журавлі летять. Весна», — думав Янек Свенціцький, задивившись на трикутний ключ у небі.

Наче рідко нанизані чотки, чорніли журавлі в лускатих хмаринках. Гортанний крик їх долинав до землі бентежним покликком. Здавалося, ніби чути, як свистить вітер у потужних крилах, як ріже груди холодне повітря. Темний, одвічний інстинкт гнав їх з пекучого півдня на болотисті низовини, де щороку вили вони свої кубла.

Янек задивився на небо, а його шкапина йшла все тихше й тихше і то чвакала в розсяклій глині, то хрускала памороззю. А Янек напівдрімав, напівмріяв про своє майбутнє. Ось ідуть вони до Варшави з вельможним паном Бжеським, де Бжеський має дістати чи